

In memoriam Vello Paatsi

30. IX 1948 – 28. XII 2015

Astavahetus viis meie hulgast mitmekülse kultuuriloolase, bibliofiili ja entsüklopedisti Vello Paatsi.

Tartus üles kasvanud Vello Paatsi õppis aastail 1968–1973 Tartu ülikoolis geograafiat, lõpetamise järel töötas kuni 1978. aastani Eesti Põllumajanduse Akadeemias nooremteadurina. Aastail 1978–1989 oli Vello Paatsi ametis ajakirja Eesti Loodus NSVL geograafia ja teadusajaloo osakonna toimetajana. Ajakirja tiraaž oli tolleks ajaks tõusnud üle 45 000, ent sellest hoolimata oli selle tellimine limiteeritud ja üksiknumbrid kioskites nõutud kaup. Nagu Eesti Looduse 1978. aasta märtsinumbris ilmunud artiklis „Kolmveerand meetrit looduse kirjasõna“ kirjeldab aprillist toimetuse koosseisu kuulunud Vello oma marsruuti Tartu tänavail värskel numbril otsingul, niisamuti võis seda entusiastlikku avastamisrõõmu ja uudishimu täheldada tema juures kuni viimase ajani välja. Eesti Looduses ilmuvat jälgides mõistis Paatsi oma vastutusala vägagi avarealt – paljud tema sulest ilmunud Eestist pärit

maadeavastajaid käsitlevad artiklid töid juba siis käibele uusi fakte ja põhinesid läbiuuritud arhiivmaterjalil. Muist kirjatöid jõudis lugejani ka kaasautorluses, olgu siis Leo Leesmendi, Vello Kaavere, Ott Kursi või abikaasa Annereedaga. 1988. aasta juuninumbrist leiame aga Vello Paatsi kompileeritud intervjuu Äksi pastori ja valgustaja Otto Wilhelm Masinguga – teemaks Eesti mets. See seik tunnistab, et Vello ei olnud üksnes kuivikust faktiteadlane, vaid temas elas ka intellektuaalne mängumees.

Aastail 1989–1992 oli Vello Paatsi ametis Tartumaa Muuseumi vanemteadurina ja 1990–2001 Tartu Ülikooli kunstide osakonna lektorina. Geograafimagistri kraadi sai ta Tartu Ülikoolis 1994. aastal ning doktoriks väitles enda 2003. aastal Lembit Andreseni juhendamisel valminud teadustööga „Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803–1918)“ Tallinna Ülikooli juures. Alates 2002. aastast oli tema töökohaks Eesti Kirjandusmuuseum, algul Eesti Kultuuriloolise

Arhiivi teadurina, siis vanemteadurina. Just kirjandusmuuseumis leidski Vello Paatsi loov ja uudishimulik vaim täisrakenduse. Üksteise järel valmisid artiklid ja allikapublikatsioonid ajakirjadesse Akadeemia, Keel ja Kirjandus ja Tuna. Temast kujunes nende väljaannete püsiautor. Omaette trükistena ilmusid Eesti Kirjandusmuuseumi väljaandel „Tundmatu Carl Robert Jakobson“ (2006) ja koos Kristi Metstega koostatud-toimetatud esinduslik „J. H. Rosenplänteri maakeele päevaraamat. Faksiimiletrükk keeleliselt redigeeritud rööpteksti, kommentaaride ja saatesõnaga“ (2012). Ka tunnustused ei jäänud tulemata: ajakirja Keel ja Kirjandus aastapreemia (2002), kasvatuseduslike tööde riikliku konkursi preemia (2004) ja kaks ajakirja Akadeemia hõbeauhinda (2009 ja 2012), lisaks Forseliuse Seltsi 1. järgu „Suur Kuldtukat“ (2009). Vello Paatsi oli Eesti Looduseuurijate Seltsi, Eesti Geograafia Seltsi ja Forseliuse Seltsi liige.

Vello Paatsi aeg oli 19. sajand. Tema ulatuslikku bibliograafiat vaadates paistab silma tema tähelepanu fokuseeritus eriti haridusoludele ja -asutustele, eesti rahva kujutamisele ning pedagoogika ja maateaduse puutekohtadele, ehk siis Paatsi teadis kõike, mis puutus areneva maarahva geograafiliselt avarduvasse maailmapilti, milal ja kuidas mingi maa või rahvas jõudis eestlase teadvusesse. Seda peegeldab suuresti ka tema kaastöö TEA entsüklopeediale ja selles mõttes oli ta kolleegidele teadmiste elav allikas, kellelt võis alati nõu ja abi saada. Seda valdkonda peegeldab tabavalt Riho Lahi loodud Annereeda ja Vello Paatsi ühine eksliibris, millel on kujutatud avatud raamatut, maakera, lumiseid mäetippe, kompassi ja rukkilille. Isikutest paelusid Vello Paatsit enim lisaks Carl Robert Jakobsonile ja J. H. Rosenplänterile V. Reimann, H. Treffner, aga ka Märk Mitt, Gustav Malts jt., kelle kõigi isikulugudesse oli tal tuua arhiivist leitud olulisi täiendusi. Paatsi arhiiviuuringud viisid teda ka Eestist kaugemale – Riiga ja Saksamaale, kust ta naasis alati uute avastustega. Tema viimase aja huvid olid keskendunud tšensuuriküsimustele, sel teemal korraldas ta ka oma viimase, novembris 2015 toimunud seminari ja avaldas rea artikleid, millest viimase, koos tütar Kristi Paatsiga valminud „Jaan Jõgever tšensuri ja inimesena“, järjeloo lõpu ilmumist Akadeemia jaanurinumbris Vello enam ei näinud.

Meie tutvus Vello Paatsiga algas küllap Eesti raamatu aastal, mil sai koos sõidetud mitmel pool Eestis raamatuaasta peakomitee koosolekutele. 2008. aasta augustis kutsusid Vello kaasa

Karl Ristikivi Seltsi retkele kultuurilooliseks teekandjaks Karl Asti sünnikodu Päevakestel otsima. Need teekonnad on jäänud mällu ning andnud rohkesti huvitavat ja ainulaadset teavet.

Vello matusepäeva õhtul kõndisin üksi kirjandusmuuseumi koridoris ja tundsin kiusatust koputada tema uksele, et küsida üht-teist tema sajandi kohta. Ent üks oli suletud. Kuid mõni päev hiljem istusin prooviks tema toolil laua ees, mida arvutikuvari kõrval alati olid täitnud suured käsikirjade, koopiade ja raamatute kuhjad, ning vaatasin aknast välja – sealt võis näha üksnes arhiivihoidlate seinu ja tükikest sinist taevast. „Nagu vangla,“ ütles Velloga aastaid tuba jaganud Kristi Metste, muiates oma mahedal moel. Aga Vellot see vaatevälja näiline piiratus kunagi ei häirinud, vahest ainult suvekuudel, aga siis ka pigem põhjusel, et saali katus võimendas lõunapäikese kuumuse peaaegu talumatuks. Vello oli üle ka teadusbürokraatia ahistusest, ehkki kord oli ka ta ise Eesti Teadusfondi grandihoidja. Tema pilk säilis alati selge ning vaateväli oli aknast avaneva kõrval pigem vertikaalselt minevikku süüv ja avarduv.

Ja veel üks iseloomulik detail. Me ei rõhutanud Eesti Kirjandusmuuseumis kunagi ametkondlikku hierarhiat, pealegi olen alati tundnud aukartust endast kõrgema kraadi ja vanema või targema inimese ees. Aga Vellol oli selles mõttes isikupärane stiil, ehkki ma ei saanud kunagi päris täpselt aru, mis tingimustes, rollides või teemade käsitlemisel ta mind kui direktorit kord sinatas, kord teietas, või vahel isegi tematas või nematas – kuidas härrad ülemused arvavad? Selleski oli eneseiroonilist üleolekut bürokraatlikust hierarhiast ja kollektiivi suhtlemist värvivat mängu ilu. Ja vahest ka midagi tsaariaegset, mis väga hästi sobis kokku 19. sajandiga.

Nagu ikka loojate ja teadlaste puhul, nii on ka Vello Paatsi pärandi suurus tervikuna alles avanemas. Sellest saavad osa järelpõlved. Enne surma jõudis Vello Paatsi panna kokku oma mahuka kultuurilooliste uurimuste kogumiku pealkirjaga „Rännates Gutenbergi galaktikas“, mis on peatselt ilmumas Ilmamaa kirjastuses.

Janika Kronberg

Janika Kronberg

(1963), MA, ajakirja Looming peatoimetaja, Harju 1, 10146 Tallinn, Janika@looming.ee